

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ЛЕКСИКА В КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІЙ ПОЕЗІЇ УКРАЇНЦІВ ПІВНОЧІ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА

Дарія ЦВИНТАРНА, студентка Факультету Словесності,
Бельцький державний університет імені Алеку Руссо
Науковий керівник: Марина ГЕЛЕТЮК, асист. унів

Rezumat: *În articol se cercetează vocabularul agricol ca unul dintre cele mai vechi și mai importante grupuri lexicale ale limbii ucrainene. Se analizează funcționarea lexemelor agricole în poezia obiceiurilor calendaristice de iarnă, păstrată în patrimoniul ucrainenilor din nordul Moldovei. Lexicul dat este sistematizat pe grupe tematice, este analizat și investigat din aspectele lingvistice și culturale.*

Cuvinte-cheie: *vocabular agricol, limba ucraineană, dialect, folclor, ciclul de iarnă, ucrainenii din Republica Moldova.*

Одним з найдавніших пластів лексичного фонду української мови є сільськогосподарська лексика. Сформувавшись протягом століть, вона несе в собі інформацію про духовну і матеріальну культуру українців. Значний рівень поширення сільськогосподарської лексики можна прослідкувати у творах календарно-обрядової поезії, в яких відбито невід'ємний зв'язок

народних уявлень та вірувань про навколишній світ та сільськогосподарської діяльності народу. Сільськогосподарська лексика зберігає багатий фактичний матеріал не тільки для лінгвістики, а й для історії, археології, етнографії, що і привертає до себе увагу дослідників.

Метою нашої роботи є дослідження сільськогосподарської лексики в календарно-обрядової поезії зимового циклу українців на півночі Молдови.

Досягнути поставленої мети дозволяє розв'язання таких **завдань**: 1) здійснити огляд наукової літератури щодо стану вивчення календарно-обрядової поезії українців півночі Молдови та ролі в ній сільськогосподарської лексики; 2) зібрати у польових умовах та записати тексти календарно-обрядової поезії зимового циклу; 3) проаналізувати зібрані тексти на предмет сільськогосподарської лексики, систематизувати її у тематичні групи та дослідити її функціонування.

У багатій фольклорній спадщині українців півночі Молдови значного поширення зазнає календарно-обрядова творчість, зокрема зимового циклу. Її досліджували такі фольклористи, як К. Попович, В. Панько, Н. Пастух, О. Харчишин та ін.

Автор перших у Молдові наукових розвідок про мову та культуру українців К. Ф. Попович називає народний обрядовий календар аграрно-народним календарем; описує основні особливості його в культурі українців Молдови. Дослідник стверджує, що в нашому краї українські аграрні звичаї переплітаються з молдовськими і взаємно збагачуються [3, с. 29].

В. Д. Панько зазначає, що обрядова поезія зимового циклу становить чи не найбагатшу частину сучасного репертуару українців Молдови. За 2009 р. Панько записав 663 творів пісенної творчості українців села Дану, Миколаївка, Кам'янкуца, Стурзовка, Фундурій Ной, Яблони, Лімбеній Ной, міста Глодень та села Маліновське Ришканського району. Серед них виділив календарно-обрядову поезію зимового, весняного, літнього та осіннього циклів і з'ясував, що найбільше записів належать до зимового циклу [1, с. 7].

Фольклористки Н. Пастух та О. Харчишин засвідчили, що обрядова поезія зимового циклу становить чи не найбагатшу частину сучасного репертуару українців Молдови [2, с. 27].

Отже, географія цих досліджень є широкою, проте не повною. Серед наявних джерел бракує інформації про фольклорну спадщину с. Ніхорень (Нагоряни) Ришканського району, заснованого у кінці XIX ст. переселенцями з України. Сьогодні 72% населення села є етнічними українцями, що зберігають численні народні обрядові пісні. Вважаємо важливим зафіксувати і дослідити твори календарно-обрядової поезії зимового циклу нашої місцевості.

І. Є. Руснак вказує: «Календарно-обрядова поезія – це цикл фольклорних пісенних творів, зміст і виконання яких з дохристиянських часів пов'язано з річним народним відліком часу – народним обрядовим календарем» [4, с. 57].

У народній культурі українців Молдови, як і України, зимовий цикл свят розпочинається із зимового сонцестояння у кінці грудня, коли день починає збільшуватись, і закінчується у кінці лютого проводами зими – Масляним тижнем. Головними святами є Різдво (6-7 січня) та Старий новий рік, або Василь (13-14 січня). У ці дні лунають колядки, щедрівки, які супроводжують різноманітні обряди.

Звичай колядувати і щедрувати сягає міфологічних часів. У дохристиянську давнину слов'яни урочисто святкували народження Сонця-божича, що уособлював новий рік. Святковими виставами нагадували про створення Всесвіту із Золотого Яйця, що летіло в мороку, про вічну боротьбу Світла і Темряви. Колядки, щедрівки, засівалки та інші пісні, що не збереглися, підтримували сили Світла і Добра.

З прийняттям християнства до цих звичаїв та пісень, які їх супроводжували, пристосували основні свята зимового циклу: колядки – до Святого вечора і Різдва Христового (6 і 7 січня), щедрівки – до Нового Року або Василя (14 січня). У них стали прославляти народження Ісуса Христа, возвеличувати Божу Матір Марію. Вірогідно, водохресні та масляні язичницькі пісні було витіснено християнськими молитвами.

У с. Ніхорень Ришканського району зберігаються колядки, щедрівки та посіванки дохристиянського походження: «А там Васильчику плужком оре», «Пани господарю, чи є ж ти вдома?», «Добрий вечір Вам, пане господар», «Сію, сію, посіваю, з Новим годом поздоровляю!», «Щедрик, щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка» тощо.

Цікавим явищем в календарно-обрядовій культурі зимового циклу українців Молдови є новорічне карнавальне обрядодійство Маланка, яке святкують 13-14 січня, на Старий Новий рік / на Василя, та супровідні маланкові пісні. У селах на півночі Молдови зафіксовані такі з них: «Йа ще вчора йа звечора», «Пасла Маланка два качюрі», «Світи місяць ще й зоря ясна», «Наша Маланка качура пасла». Маланку «Як ще вчора я звечеря наша маланка качорів пасла», яка зафіксована у с. Ніхорень, представлено у відеозапису від 1999 року.

Помітно, що в усіх представлених народних текстах істотно виявляється сільськогосподарська лексика. Сільськогосподарську лексику в українському народному мовленні досліджували такі учені як: Й. О. Дзедзелівський, П. Ю. Гриценко, Я. В. Вакалюк, Н. Ф. Непийвода, М. В. Никончук, Р. Л. Сердега, Ю. В. Абрамян та ін.

Р. Л. Сердега зазначає, що «у сучасних умовах, коли відбувається відродження мови українського народу, настав час глибокого різноаспектного вивчення лексики побуту, праці, духовного життя носіїв діалектів різних регіонів, яке, крім інших завдань, має на меті збереження діалектної лексики як свідчення історії культури народу» [5, с. 15].

Сільськогосподарська лексика – це лексика, до якої належать слова, що називають предмети і явища, поширені в побуті всіх груп населення. Проте дослідник відзначає той факт, що не всі носії певного діалекту в повній мірі використовують її і знають, а тільки ті, хто має безпосереднє відношення до цієї галузі народного господарства.

Відомий діалектолог П. Ю. Гриценко виділяє у сільськогосподарській лексиці найменування знарядь для обробки землі та їх частин; назви процесів обробки землі та догляду і збереження врожаю та оцінки урожайності; а також локативи, що утворюють окрему сільськогосподарську лексику [1, с. 45].

Р. Л. Сердега виділяє такі лексико-семантичні групи у складі сільськогосподарської лексики: 1) назви сільськогосподарських культур; 2) назви сортів сільськогосподарських рослин; 3) назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур; 4) лексеми на позначення різних періодів росту і досягання сільськогосподарських культур; 5) найменування сільськогосподарських робіт; 6) назви «агентивів»; 7) назви сільськогосподарських знарядь; 8) назви господарських приміщень [3].

Проаналізувавши сільськогосподарську лексику в текстах календарно-обрядової поезії зимового циклу півночі Молдови, ми виділили такі лексико-семантичні групи: 1) лексика для позначення дій і процесів, пов'язаних з обробкою землі, доглядом, збором врожаю і збереженням врожаю; 2) назви сортів культурних рослин; 3) назви городніх рослин; 4) назви тварин; 5) найменування одиниць виміру; 6) назви знарядь та інструментів; 7) назви господарських приміщень.

До першої лексико-семантичної групи належать найменування дій, пов'язаних з обробкою землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, збиранням і збереженням врожаю: *орати, сіяти, рвати, копати, пасти, поливати*.

Лексема *орати* (*оре, воре*) має значення «обробляти землю плугом, сохою»: «*Гей, гей! Сама не орала – завтра посівала!*». *Сіяти* (*сію, сії*) – кидати зерно, насіння звичайно в оброблену землю, певним способом розтрушуючи, розсипаючи його: «*Сію, сію, посіваю, / З Новим годом поздоровляю!*». *Рвати* – відокремлювати, відділяючи від стебла, кореня; обламувати, ламати стебла; зривати: «*Потреча на день поливати / В неділю рано буду рвати*» з маланки «Як ще вчора я звечеря / Наша маланка качорів пасла». *Пасти* – виганяти худобу, птицю на пашу, пасовисько, доглядаючи за нею: «*Наша маланка качорів пасла / За кім вечеря заря не знала*» з маланки «Як ще вчора я звечеря / Наша маланка качорів пасла». *Копати* – робити заглиблення, виймаючи, відкидаючи землю заступом, лопатою тощо: «*А ту кернеченьку сам Господь копав*» з колядки «Добрий вечір Вам, пане господар».

На позначення ділянки для садиби визначено лексеми *поле, земля, ґрунт*.

Поле – це ділянки землі, зайняті під сільськогосподарські культури і періодично зрошувані стічними водами: *Заблудила я в чистам полю / А в чистам полю плужок воре / Воре, воре та ще й дуже / Замаланкуєм та ще й душе* з маланки «Як ще вчора я звечеря / Наша маланка качорів пасла». *Земля* – ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин: «*А в Ваші хаті землі змащені, / Гей, Коляда, землі змащені*» з колядки «Добрий вечір Вам, пане господар». *Город, городчик* – ділянка землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів: «*Посію в тебе в городчику*» з маланки «Як ще вчора я звечеря/Наша маланка качорів пасла».

На наш погляд, великий інтерес також представляють назви різних і численних сортів культурних рослин. Назви культурних рослин позначають звичайні і суттєві реалії життя народу. Таким чином, ці назви є багатим і досить надійним джерелом для деяких культурних, історичних та етнографічних висновків, що виходять за рамки чисто лінгвістичних завдань. Людина з самого початку існування піклувалася про свій раціон харчування, і тому назви дій, пов'язаних з видобутком їжі, теж досить давні.

Серед сільськогосподарської лексики виділяється значна група слів, пов'язаних з традиційними для конкретної місцевості рослинами. Назви рослин в основному є дуже багатою і цінною лексичною групою для історії мови та культури, оскільки з незапам'ятних часів люди виділяли з різноманітної флори ті рослини, які мали для неї виразне негативне або позитивне значення, а сільськогосподарські культури були і залишаються основним продуктом харчування.

У досліджуваних текстах було виокремлено такі групи лексики: 1) лексика, пов'язана з назвами зернових культур; 2) лексика, пов'язана з найменуваннями городніх рослин.

До лексики, пов'язаної з назвами зернових культур, належать слова *пшениця, жито, овес, льон, полова*. Це найменування найпоширеніших зернових культур, які виробляють на значній частині орних земель Республіки Молдова та України.

Пшениця – рослина родини злакових, з зерна якої виробляють біле борошно, крупу та інші продукти: «*Та кладіть калачі з ярої пшениці, радуйся! / Ой радуйся, земле, / Син Божий народився!*» з колядки «Пане господарю, вставай та й не спи». *Жито* – злакова рослина, зерна якої використовуються для виготовлення хліба: «*А там Васильчик плужком оре. Оре, оре, жито сія*» з маланки «Йа ще вчора йа звечора». *Овес, вівса* – яра злакова культура з суцвіттям волоть і вкритим лускою (рідше голим) зерном: «*Дарує ж тобі сто кіп вівса вродити, / Сто кіп вівса, бо колядка вся, й добрий вечір*». *Льон* – однорічна або багаторічна трав'яниста технічна рослина, з стебел якої виготовляють волокно, а з насіння – олію: «*Щоб*

вам був **льон** по коліна, / Щоб вас, хрещених, голова не боліла» з посіванки ««Сію, сію, посіваю, / З Новим годом поздоровляю!». *Полова* – відходи при обмолочуванні й очищуванні зерна хлібних злаків, льону та деяких інших культур, що використовується переважно як корм для тварин: «*Хоч не гроші, то полова, / В тебе жінка чорноброва*» з щедрівки «Щедрик, щедрик, щедрівочка, / Прилетіла ластівочка».

Лексику, пов'язану з найменуваннями городніх рослин, презентують такі лексеми: *капуста, петрушка, цибуля, часник*.

Капуста – городня рослина родини хрестоцвітих, листя якої використовують для виготовлення різних страв. *Капуста головата* – сорт капусти, що має плід, схожий на голову: «*Щоб капуста головата*» з посіванки «Сію, сію, посіваю, / З Новим роком вас вітаю!». *Петрушка, (петрушечка)* – дворічна, зрідка однорічна городня пряна овочева рослина родини зонтичних, коренеплоди та листочки якої використовують як приправу для їжі, а також як сечогінний засіб у медицині: «*А петрушка корінчата*» з посіванки «Сію, сію, посіваю, / З Новим роком вас вітаю!». *Цибуля* – овочева городня рослина з їстівною цибулиною і їстівним трубчастим листям: «*Цибуля, як зозуля*» з посіванки «Сію, сію, посіваю, / З Новим роком вас вітаю!». *Часник* – овочева городня рослина з різким смаком і запахом, що належить до цибулинних культур родини лілійних; вживається як страва, приправа, а також у медицині: «*Часник, як бик*» з посіванки «Сію, сію, посіваю, / З Новим роком вас вітаю!».

Крім обробки земель та вирощування сільськогосподарських культур наші предки давно опанували тваринництво. Найменування худоби та свійських тварин також часто присутні в фольклорних текстах: *качур, вівця, овечки, бик, воли, ягня, пернаті*.

Качур – самець качки: «*Як ще вчора я звечеря / Наша маланка качорів пасла*» з маланки «Як ще вчора я звечеря / Наша маланка качорів пасла». *Вівця, овечки* – невелика свійська тварина, яка дає вовну, м'ясо, молоко; самка барана: «*Там овечки покотились*» з щедрівки «Щедрик, щедрик, щедрівочка, / Прилетіла ластівочка». *Бик* – велика свійська рогата тварина; самець корови: «*Часник, як бик*» з посіванки «Сію, сію, посіваю, / З Новим роком вас вітаю!». *Воли* – бик, якого використовують як тяглову силу: «*Гей, гей! Твої воли – мої воли!*» з посіванки «Сію, сію, посіваю, / З Новим роком вас вітаю!». *Ягня, ягнички* – маля вівці: «*А ягнички народились*» з щедрівки «Щедрик, щедрик, щедрівочка, / Прилетіла ластівочка». *Пернаті* – вкритий пір'ям (про птахів): «*Щоб водилися пернаті*» з посіванки «Сію, сію, посіваю, / З Новим роком вас вітаю!».

У текстах зустрічаються найменування одиниць виміру, найуживанішим з яких є *копа, кіп* – стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху: «*Сто кіп тиєниці*» (з колядки «Пані господарю, чи є ж вдома?»).

Основні традиційні найменування знарядь сільськогосподарського виробництва й досі активно функціонують на всій території Молдови. Вони залишаються загальновідомими і загальноживаними: *плуг, лопата, коса, вила, серп*.

Найчастіше в календарно-обрядовій творчості на півночі Молдови зустрічається назва сільськогосподарського знаряддя *плуг*. *Плуг, плужок* (зменшено-пестливі форма може вказувати на значну важливість цього знаряддя) – сільськогосподарське знаряддя з широким металевим лемішем або диском для оранки: «*Заблудила я в чистам полію / А в чистам полію плужок воре*» з маланки «Як ще вчора я звечеря / Наша маланка качорів пасла».

Представлено назви господарських приміщень, зокрема *кошара* – загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня: «*Вийди, вийди, господарю, / Подивися на кошару*» з щедрівки «Щедрик, щедрик, щедрівочка, / Прилетіла ластівочка».

Отже, сільськогосподарська лексика календарно-обрядових піснях на півночі Молдови – вдалий об'єкт дослідження, оскільки вона має як великий практичний, так і пізнавальний потенціал, є не тільки самодостатнім матеріалом для лінгвістичного дослідження, а й має загальногуманітарну цінність, оскільки певною мірою відбиває факти історії, етнографії тощо.

Бібліографія:

1. ГРИЦЕНКО П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наук. думка, 1984. – 227 с.
2. ПАНЬКО В. Песенний фольклор українцев севера Республики Молдова. Календарная и обрядовая поэзия. – Кишинев, 2009. – 156 с.
3. ПАСТУХ Н., ХАРЧИШИН О. Фольклорна традиція українців Молдови. У кн.: Фольклор українців півночі Молдови. – Львів: Інститут народознавства, 2020. – С. 18-74.
4. ПОПОВИЧ К. Нариси українського фольклору та художньої літератури Молдови. – Кишинів: Інститут культурної спадщини Академії Наук Молдавської Республіки, 2007. – 609 с.
5. РУСНАК І. Є. Український фольклор: навч. посіб. – Київ: ВЦ Академія, 2012. – С. 57-86
6. СЕРДЕГА Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) 2012. – С. 15-127
7. Словник української мови: В 11 т. / Укл. І. Білодід. - К.: Наукова думка, 1970-1980.
8. Фольклор українців півночі Молдови. Пісні та речитативи / запис. Н. Пастух, О. Харчишин. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2020. – 800 с.